

SOURCE STUDIES AND HISTORIOGRAPHY

DOI: 10.46340/ephd.2021.7.3.8

Volodymyr Shaporda

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2608-847X>

SHEI «Mykolayiv Polytechnic College», Ukraine

WHITE MOVEMENT IN MODERN RUSSIAN HISTORIOGRAPHY: MAIN DIRECTIONS OF RESEARCH

Володимир Шапорда

ДВНЗ «Миколаївський політехнічний коледж», Україна

БІЛИЙ РУХ В СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ: ГОЛОВНІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

The modern Russian historiography of the white movement from the beginning of the 90s of the XX century is characterized. So far, the main directions of scientific research have been analyzed, the contribution of prominent specialists to the study of the problem has been shown.

The main methods used in the article are: descriptive, comparative, biographical – they helped to reveal the purpose and essence of the problem.

Today the most important of the problems are the works of modern Russian historians V.I. Goldin, V.D. Zimina, P.I. Grishanin, V.Z. Tsvetkov. The subject of their research is both the analysis of the latest domestic and foreign historiography of the civil war in Russia, the characteristics of new approaches to its study, and attempts to approve them.

Among the topics, mainly biographical studies, the history of military and state building predominate. It is determined that in modern Russian historiography there is no unity in assessing the role and significance of the Ukrainian–White Guard armed confrontation and its impact on the general course of events of the Civil War. Russian historians D. Amanzholova and Y. Polyakov believe that the armed conflict of Russian volunteers with national liberation movements in the former Russian Empire significantly weakened the Denikin regime and brought it closer to defeat in the struggle against the Bolsheviks. Another part of Russian scientists (expressed by J. Butakov) supports the opinion that the war between Denikin's troops and Ukrainian units in the autumn of 1919 could not have had serious negative consequences for Russian volunteers.

Currently, the most studied areas of the white movement are military history and biography, as well as promising areas of further research, namely: some areas of domestic policy of white regimes, study of foreign policy of White Guard governments, preparation and formation of white movement ideology, study of social psychology.

Keywords: white movement, Civil War, modern Russian historiography, modern historiography, military history, biography.

Постановка проблеми. Минуле ХХ ст. – це століття війн і політичних конфліктів. Одним із таких історичних подій були жовтневі події 1917 р. і громадянська війна, яка призвела до розпаду Російської імперії й мала вплив на історію України. Всебічне дослідження історії нашої держави неможливе без врахування загальноросійського, зокрема білогвардійського, чинника у революційних подіях і Українській революції 1917–1921 рр. Значущість даної теми обумовлена нинішнім станом російсько-українських відносин та гібридною війною яку веде Російська Федерація проти України, адже неврахування трагічних сторінок історії веде до їх повторення. Саме тому вивчення історіографічного доробку сучасних російських фахівців з історії білого та російського добровольчого руху є важливим для розуміння ідеології російського імперіалізму.

Мета статті – охарактеризувати сучасну російську історіографію білого та російського добровольчого руху від початку 90-х років ХХ ст. дотепер, проаналізувати основні напрями наукових досліджень, показати внесок відомих фахівців у вивчення проблеми, визначити перспективу подальших наукових розробок.

Аналіз останніх досліджень. На сьогодні вагомим доробком у вивченні історіографії та джерелознавства білого та російського добровольчого руху є праці сучасних російських істориків В. І. Голдіна¹, В. Д. Зіміної², П. І. Гришаніна³. Праця В.І. Голдіна⁴ була однією з перших в Росії із новітньої історіографії громадянської війни. Автор прагнув максимально широко та об'ємно уявити бачення і роздуми сучасних істориків (для передачі думок активно вдаючись до цитування), які дотримуються різних поглядів і переконань, розкрити дискусії як за загальними, концептуальними, так і більш вузькими проблемами, оцінити їх плідність і результативність. Історик М. В. Ринков вважає, що «Книга В. І. Голдіна є єдиним на сьогодні історіографічним дослідженням загальноросійського масштабу, в якому вдалося здійснити синтез, а не механічне поєднання вітчизняної та зарубіжної історіографії, в т. ч. і ближнього пострадянського зарубіжжя. Намагаючись згладити гострі кути, автор спробував визначити позитивні сторони історичних досліджень, а не говорити про недоліки і слабкі моменти»⁵. Продовженням напрацювань автора стала його монографія видана 2012 р. у Мурманську, в якій аналізується російська і зарубіжна історіографія громадянської війни в Росії⁶. В. І. Голдін виявив і розкрив сучасні точки зору, тенденції та способи їх вирішення. У монографії здійснено глибокий аналіз теоретико-методологічних і концептуальних підходів до осмислення феномена громадянської війни в Росії, оцінюються її причини, роль і наслідки у російській та європейській історії ХХ ст. Окремо автор Голдін В.І., розглядає білий рух і білу Росію. Серед узагальнюючих, комплексних досліджень він характеризує роботу А. І. Ушакова з історіографії антибільшовицького руху⁷; книги В. Ж. Цветкова котрі аналізують генезу, еволюцію і сутність поняття «біла справа» і «білий рух»⁸, монографію В. Д. Зіміної, присвячену формуванню, особливостям і відмітним рисам політичних білих режимів⁹. В цілому, як вважає В. І. Голдін, необхідно об'єднати зусилля істориків різних напрямків, застосовувати нові теоретико-методологічні підходи, глибше і ретельніше вивчати архівні матеріали для створення комплексних робіт не тільки наукового, а й науково-популярного характеру.

У монографії В. Д. Зіміної та П. І. Гришаніна¹⁰ розглянуто виникнення і розвиток історіографії білого руху і нові підходи у вивченні цієї теми. Якщо у першому розділі «Історіографія Білого руху в ХХ в.» аналізуються етапи становлення радянської та сучасної російської історіографії,

¹ Голдін Владислав Іванович (1951 р. н.) – російський історик, фахівець з історії громадянської війни в Росії, історії Російського військового Зарубіжжя. Професор Північного (Арктичного) федерального університету імені М. В. Ломоносова (м. Архангельськ), доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки Російської Федерації.

² Зіміна Валентина Дмитрівна (1957-2012) – радянський і російський історик, політолог, дослідник білого руху і громадянської війни в Росії, одна з відомих фахівців, які зробили суттєвий внесок у вивчення державності білого руху. Доктор історичних наук, професор Російського державного гуманітарного університету (м. Москва).

³ Гришанін Петро Іванович – російський історик, фахівець з історіографії та джерелознавства білого руху, громадянської війни. Кандидат історичних наук, доцент П'ятигорського державного університету.

⁴ Голдін, В. І. (2000). *Россия в гражданской войне. Очерки новейшей историографии (вторая половина 1980-х – 90-ые годы)*. Архангельск: Боргес.

⁵ Ринков, В. М. (2007). *Мутное зеркало истории: современные историографические исследования Гражданской войны на востоке России*. В: Кириллов, А. К. (ред.) (2007). *Исторические исследования в Сибири: проблемы и перспективы*. Новосибирск: Параллель, 42.

⁶ Голдін, В. І. (2012). *Гражданская война в России сквозь призму лет: историографические процессы*. Мурманск: МГГУ.

⁷ Див.: Ушаков, А. И. (2004). *Современная российская историография антибольшевистского движения в годы Гражданской войны в России*. Москва: Агро-XX.

⁸ Цветков, В. Ж. (2008). *Белое дело в России, 1917–1918 гг.: формирование и эволюция политических структур Белого движения в России*. Москва: Посев.; Цветков, В. Ж. (2009). *Белое дело в России. 1919 г.: формирование и эволюция политических структур Белого движения в России*. Москва: Посев.

⁹ Зими́на, В. Д. (2006). *Белое дело взбунтовавшейся России: политические режимы Гражданской войны 1917-1920 гг.* Москва: РГГУ.

¹⁰ Гришанін, П. И., Зими́на, В. Д. (2008). *«Падения» и «взлеты» Белого движения в отечественной историографии*. Пятигорск: ПГЛУ.

то у другому розділі «Історія Білого руху в дослідницьких практиках сучасної історичної науки» розглянуто можливості та перспективи використання нових історичних підходів. В дискурс-аналізі білого руху автори виділяють два основних напрями: 1) політичний дискурс, який виступає як мова або ідеологія (наприклад, дискурс більшовиків або кадетів), дискурс – конкретний сюжет (дискурс виборів до Установчих зборів); 2) політичний дискурс як особливий вид соціальної комунікації між інститутами, індивідами, групами. В цьому випадку предметом вивчення може бути як повсякденна комунікація суб'єктів, так і мова ЗМІ. Постмодернізм у вивченні білого руху, на думку авторів, виявився в «розмиванні» кордонів між історією і публіцистикою. «Професійні історики починають створювати праці на межі літературного та науково-професійного жанрів [...] тому історики перетворюються в літераторів, а останні презентують себе як історики»¹. Слід зазначити, що в даній праці було показано складність і багатоаспектність історії білого руху і перспективність його вивчення. На сьогодні П. І. Гришанин – авторитетний в Росії фахівець з історіографії та джерелознавства білого руху, громадянської війни. В процесі роботи над даною темою² дослідник прийшов до наступних висновків:

– в кінці 90-х років ХХ ст. історія білого руху перетворюється у самостійний напрям історичних досліджень;

– в центрі уваги дослідників, в основному, були питання виникнення, функціонування, падіння білого руху, для цих праць була характерна полярність думок;

– в кінці 90-х – на початку 2000-х років визначились і нові проблеми в дослідженні білого руху, зокрема його розгляд як феномена російської державності³. Наголошуючи на сучасному переосмисленні громадянської війни та білого руху вчені приходять до висновку про те, що дослідницькі напрацювання з цієї проблеми, які спиралися на солідний пласт наукової інформації попередніх етапів розвитку російської історіографії, не могли містити в собі повної й категоричної відповіді на питання його виникнення, функціонування та краху⁴.

На початку ХХІ ст. в Росії були опубліковані матеріали наукових конференцій з історії революційного періоду⁵, з'явилися і спеціальні монографії⁶, а також збірники статей,

¹ Гришанин, П. И., Зими́на, В. Д. (2008). «Падения» и «взлеты» Белого движения в отечественной историографии. Пятигорск: ПГЛУ, 130.

² Основні праці автора з історіографії білого руху: Гришанин, П. И. (2006). Современная российская историография Белого движения на Юге России (1990-2000 гг.). *Отечественная и зарубежная история: проблемы, мнения, подходы. Ученые записки кафедры Отечественная и зарубежная истории*. Пятигорск: ПГЛУ, 6, 23-28;

Гришанин, П. И. (2008). Попытки современного переосмысления некоторых проблем историографии Гражданской войны и Белого движения. В *Россия и мир: панорама исторического развития: сб. науч. статей посвященный 70-летию исторического факультета Уральского государственного университета им. А. М. Горького*. Екатеринбург: Волот, 161-168; Гришанин, П. И., Зими́на, В. Д. (2008). «Падения» и «взлеты» Белого движения в отечественной историографии. Пятигорск: ПГЛУ; Гришанин, П. И. (2009). Современные подходы к изучению Белого движения. *Диалог со временем*, 26, 212-226.

<<http://ecsocman.hse.ru/data/2013/07/08/1251231042/10.pdf>> (2021, липень, 08); Гришанин, П. И. (2009). Гражданская война и белое движение в исследовательской практике конца 80-начала 90-х гг. ХХ в.: историографическое осмысление. *Вестник РГГУ. Сер.: История. Филология. Культурология. Востоковедение*. Москва, 4, 48-62; Гришанин, П. И., Ермаков, В. П. (2013). Современное переосмысление истории Гражданской войны и Белого движения в России. *Вестник Пятигорского государственного лингвистического университета*, 4, 255-260. <https://pgu.ru/upload/iblock/ade/grishanin-pi_ermakov-vp.pdf> (2021, липень, 08).

³ Зими́на, В. (1997). *Белое движение и российская государственность в период Гражданской войны*. Волгоград: Изд-во Волгоградской академии государственной службы.; Зими́на, В. Д. (2004). Гражданская война 1918 – 1920 гг. как политический конфликт в развитии российской государственности. *Новый исторический вестник*. Москва: РГГУ, 2 (11), 214-232; Зими́на, В. Д. (2006). *Белое дело взбунтовавшейся России: политические режимы Гражданской войны 1917-1920 гг.* Москва: РГГУ.

⁴ Гришанин, П. И., Ермаков, В. П. (2013). Современное переосмысление истории Гражданской войны и Белого движения в России. *Вестник Пятигорского государственного лингвистического университета*. Пятигорск: ПГЛУ, 4, 255–260 <https://pgu.ru/upload/iblock/ade/grishanin-pi_ermakov-vp.pdf> (2021, липень, 08).

⁵ Матишов, Г. Г. (ред.) (2011). *Юг России: реформы, революции, поиски гражданского мира (памяти П. А. Столыпина)*. Ростов-на-Дону: ЮНЦ РАН, 260.

⁶ Тормозов, В., Письменский, Г. (ред.) (2008). *Белое движение в гражданской войне. 90 лет изучения. Введение в историографию белого движения*. Москва: СГУ; Карпенко, С. В. (2009). *Белые генералы и красная смута*. Москва: Вече.; Зайнутдинов, Д. Р. (2016). *Государственно-правовая идеология «белой» государственности в период Гражданской войны (1918-1920 гг.)*. Казань: Универсум.

що містили матеріал з історіографії білого та російського добровольчого руху й громадянської війни¹.

Виклад основного матеріалу. Дослідження білого руху в сучасній російській історіографії переживає своє відродження. За підрахунками В. І. Голдіна, за 1990-і – 2000-і роки з історії антибільшовицького і білого рухів було видано близько 30 монографій і навчальних посібників, захищено майже 40 дисертацій². Значний інтерес до історії білого руху мав наслідком появу історіографічних праць загального характеру з даної проблеми³. До наукового обігу було введено значний пласт документів і матеріалів, перевидано спогади провідних постатей громадянської війни тощо. Найбільше поширення отримала підготовка узагальнюючих праць з історії білого руху як загалом в Росії, так і в її південному регіоні зокрема⁴.

Помітним явищем у дослідженні білого та російського добровольчого руху стала монографія В.Ж. Цветкова⁵. Автор намагався проаналізувати методи комплектування та соціальний склад білих армій. За підсумками дослідження він доходить висновку, що в Україні основні поповнення Добровольчої армії у 1919 р. давали переважно великі міста, тоді як в районах із сильним впливом петлюрівщини, тобто в сільській місцевості, денікінські мобілізації провалились⁶. Такі факти яскраво свідчать про прорахунки, які були допущені в національній політиці білого руху в Україні.

На сьогодні В. Ж. Цветков є одним із найавторитетніших фахівців з історії білого та російського добровольчого руху й громадянської війни в Росії. Продовженням його наукових досліджень стали монографії в яких розглядався процес встановлення та розвитку білогвардійських режимів упродовж громадянської війни, автор подав цікаві міркування щодо ролі та місця Особливої наради у владній вертикалі денікінського режиму, її реорганізації тощо⁷. У 2019 р. вийшло фундаментальне, інформативне і детальне дослідження з формування та еволюції політичних структур білого руху⁸. Автор на широкій джерельній базі в деталях розглядає особливості функціонування білих урядів в різних регіонах – на Півдні й Півночі Росії, в Сибіру, на Далекому Сході, найважливіші зміни в еволюції їх політичного курсу, а також проблеми взаємин білих урядів і РПЦ, історію монархічних організацій у білому русі, антибільшовицьке повстанство

¹ Калашников, В. В. (ред.) (2014). *Гражданская война в России: проблемы истории и историографии*. СПб: ЛЭТИ, 204; Тормозов, В. Т., Письменский, Г. И., Мизин, П. В. (2017). *Введение в историографию белого движения. Гражданская война и белое движение: вопросы национальной и социальной политики*. Москва: Изд-во Современного гуманитарного университета.; Калашников, В. В., Меньшиков, Д. Н. (ред.) (2018). *Гражданская война в России: взгляд через 100 лет. Проблемы истории и историографии*. СПб: ЛЭТИ; Калашников, В. В., Меньшиков, Д. Н. (ред.) (2019). *Эпоха Революции и Гражданской войны в России. Проблемы истории и историографии*. СПб: ЛЭТИ; Шишкин, В. И. (ред.), (2019). *Гражданская война на востоке России (ноябрь 1917-декабрь 1922 г.)*. Новосибирск: Изд-во СО РАН, 480.

² Голдин, В. И. (2000). *Россия в гражданской войне. Очерки новейшей историографии (вторая половина 1980-х – 90-ые годы)*. Архангельск: Боргес.

³ Бордюгов, Г. А., Ушаков, А. И., Чураков, В. Ю. (1998). *Белое дело: идеология, основы, режимы власти. Историографические очерки*. Москва: Русский мир; Голдин, В. И. (2000). *Россия в гражданской войне. Очерки новейшей историографии (вторая половина 1980-х – 90-ые годы)*. Архангельск: Боргес; Рыбников, В. В., Казаков, В. Г., Ипполитов, Г. М. (2001). *«Белое дело» в литературе и источниках. Историографическое исследование проблем белого движения в гражданской войне в России (1917-1922 гг.)*. Москва: Московская акад. МВД России.

⁴ Дерябин, А. И. (1994). *Белые армии в гражданской войне в России. Исторический очерк*. Москва: Лейб-компания; Слободин, В. П. (1996). *Белое движение в гражданской войне в России (1917-1922 гг.)*. Москва: МЮИ МВД России.; Суетов, Л. А. (2000). *Белое дело*. СПб: СПГУКИ.; Трукан, Г. (2000). *Антибольшевистские правительства России*. Москва: Институт российской истории РАН; Цветков, В. Ж. (2000). *Белое движение в России. 1917-1922. Вопросы истории*, 7, 56-74.; Шамбаров, В. Е. (2004). *Белогвардейщина*. Москва: Эксмо; Алгоритм.

⁵ Цветков Василь Жанович (1968 р. н.) – російський історик, фахівець в галузі історії Росії ХХ ст., історії революцій і білого руху. Доктор історичних наук, професор Московського педагогічного державного університету, професор Російського державного гуманітарного університету. Див.: Цветков, В. Ж. (2000). *Белые армии юга России*. Москва: Посев.

⁶ Там же, 27.

⁷ Цветков, В. Ж. (2011). *Белое дело в России, 1919-1922: формирование и эволюция политических структур Белого движения в России*. Москва: Наука, 1; Цветков, В. Ж. (2016). *Белое дело в России, 1919-1922: формирование и эволюция политических структур Белого движения в России*. Москва: Достоинство, 2.

⁸ Цветков, В. Ж. (2019). *Белое дело в России: 1917-1919 гг.* Москва: Яуза-Каталог: Якорь.

1920-1922 рр. і економічні плани білого руху – проекти із «робітничого питання» і «фінансового майбутнього» Росії.

Теорія і програма державного будівництва білого руху на Півдні Росії стали предметом наукових досліджень Я. А. Бутакова¹. Автор проаналізував білогвардійську модель державності, політичну платформу білого руху. Дослідник дійшов висновку про історичну і політичну обґрунтованість дій генерала А. І. Денікіна «по відновленню тісної інтеграції України з Росією». Проблеми, з якими довелося денікінській владі зіткнутись в Україні, на думку Я. А. Бутакова, «як правило, не мали під собою етнічного підґрунтя і були викликані тими ж факторами соціальної політики білого руху, що й аналогічні проблеми в губерніях Росії»². Цим самим автор применшує значення національного фактора в українсько-білогвардійській війні 1919 р.

Розвиток сучасної російської історіографії позначений інтересом до біографічного жанру. Найчастіше увага дослідників звернена до постаті генерала А.І. Денікіна³. Проте в цих працях зустрічаються окремі неточності. Так, Ю.Гордеев плутає ОСВАГ – Освідомче агентство з Особливою нарадою, яка виконувала урядові функції. Праця В. Черкасова-Георгієвського належить до жанру агіографії, автор апологетизує вождя російського білого руху. Найповнішою біографією генерала А.І. Денікіна, на нашу думку, є праця Г. М. Іполітова⁴, якому вдалося показати генерала на фоні епохи. Проте вона також не позбавлена помилок. Так, аналізуючи поповнення Добровольчої армії офіцерами Генерального штабу, автор стверджує, що «генерал А. І. Денікін був невблаганним щодо тих офіцерів, хто хоч короткий час служив у Червоній або Українській арміях». Далі Г. М. Іполітов наводить резолюцію генерала, у якій останній не погоджується з дозволом зібрання офіцерів Генерального штабу вступати офіцерам з цих армій до Добровольчої армії на загальних підставах, попередньо пройшовши через реабілітаційну комісію⁵. Виявлений нами оригінал цього документа свідчить, що його незгода стосувалась лише офіцерів Генерального штабу, які служили в Червоній Армії⁶. При цьому слід зазначити, що цей автор один з небагатьох російських істориків, який побачив у протистоянні українських армій із ЗСПР «обставину, що перешкодила генералу А. І. Денікіну досягнути в поході на Москву ще більших успіхів»⁷. Зустрічається плутанина із календарними стилями, оскільки в Добровольчій армії та на зайнятих нею територіях, на відміну від Червоної Армії та підконтрольних їй землях, продовжували користуватися старим, юліанським календарем. У 2003 р. світ побачила збірка біографій керівників російського білого руху та найбільш відомих білих генералів⁸. З останніх досліджень варто зазначити статтю В. О. Мітрохіна в якій аналізується громадянська і політична позиція А.І. Денікіна⁹.

У межах «Військово-історичної бібліотеки» видавництва «АСТ» у 2002 р. була видана книга, в якій вміщено історичні дослідження і мемуари радянських авторів, які були учасниками подій та історика-емігранта П. А. Варника. Книга присвячена участі Чорноморського флоту у громадянській

¹ Бутаков, Я. А. (2000). *Белое движение на юге России: концепция и практика государственного строительства (конец 1917 – начало 1920 г)*. Москва: РУДН.

² Там же, 32.

³ Гордеев, Ю. (1993). *Генерал Деникин. Военно-исторический очерк*. Москва: Аркаюр; Козлов, А. И., Финкельштейн, Ю. Е. (2000). *Генерал Деникин. Симон Петлюра*. Ростов-на-Дону: Феникс; Черкасов-Георгиевский, В. (1999). *Генерал Деникин*. Смоленск: Русич.

⁴ Іполітов Георгій Михайлович – російський історик, фахівець в галузі історії російської армії кінця XIX – початку XX ст., революції і громадянської війни, білого руху, білої еміграції. Доктор історичних наук, професор Поволзького державного університету телекомунікацій та інформатики (м. Самара). Див.: Іполітов, Г. М. (2000). *Деникин*. Москва: Молодая гвардия.

⁵ Там само, 325-326.

⁶ Протокол собрания офицеров Генерального штаба «Добровольческой» армии от 10 сентября 1918 г. по вопросу приема на службу в армию офицеров Генерального штаба, служивших ранее Украинскому Советскому и др. правительствам и о суде чести (01.01.1918-31.12.1918). *Российский государственный военный архив (РГВА)*, Ф. 39720. Штаб отдельного Добровольческого корпуса. Оп. 1. Д.46. Л.1-об. Москва, Россия.

⁷ Іполітов, Г. М. (2000). *Деникин*. Москва: Молодая гвардия, 351.

⁸ Кручинин, А. (сост.). (2003). *Исторические портреты: Л.Г. Корнилов, А.И. Деникин, П.Н. Врангель*. Москва: Астрель; АСТ.

⁹ Мітрохін, В. А. Мітрохін, В. А. (2018). А. И. Деникин: «работать в интересах национальной России...». *Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия: Социология. Политология*. DOI: <https://doi.org/10.18500/1818-9601-2018-18-1-96-98>.

війні¹. В цьому ж році у видавництві «Центрполіграф» було опубліковано дослідження «Флот в Белой борьбе», що являє собою дев'ятий том серії, присвяченої історії білого руху в Росії. У даному виданні містяться спогади учасників білого флоту у військових операціях на річках, великих озерах та Чорному й Азовському морях у період 1918-1920 рр². Том містить велику кількість невідомих і вперше опублікованих біографічних довідок про авторів та героїв виданих нарисів.

Також уваги заслуговує дослідження В. В. Клавінга, яке на даний час являє собою найповніший довідник з історії російського білого руху³. У першій частині зазначеної книги перераховуються усі білогвардійські армії та окремі військові частини, які вели збройну боротьбу проти більшовиків, дається стислий опис їх бойового шляху, наводиться їх бойовий склад та військова структура у різні періоди часу існування. Друга частина повністю присвячена біографіям старших офіцерів, які очолювали військові частини білих армій.

Окреме місце в російській історіографії належить працям Ю. Д. Гражданова та В. Д. Зіміної які вважають режим П. П. Скоропадського білогвардійським⁴. На нашу думку, це не відповідає дійсності. По-перше, Українська Держава – це консервативний режим на національній основі, що суперечить основним ідеологічним постулатам білого руху – «єдина, велика і неподільна Росія». По-друге, гетьман П.П.Скоропадський вів мирні переговори (бодай примусово) з більшовиками, причому на них були досягнуті певні домовленості. Важко собі уявити інший білогвардійський режим, який вів би мирні переговори з більшовиками.

Історію добровольчого руху як середовища з панівним військовим компонентом розглянув С. В. Волков⁵. Залучивши значну кількість емігрантських видань, автор проаналізував долю серцевини добровольчого руху – офіцерського корпусу Російської армії – після руйнації збройних сил колишньої імперії в 1917 р. та протягом всієї громадянської війни. Дослідник дійшов висновку, що з майже 276 тис. офіцерів близько 170 тис. (або 62%) осіб служили в різних білогвардійських арміях, причому 115 тис. саме на Півдні Росії. С. В. Волков справедливо вказує, що на Півдні Росії білий рух мав у розпорядженні «більш кваліфіковані командні кадри», що, однак, не завадило білогвардійцям допустити стратегічну помилку, розпочавши війну з українськими арміями в 1919 р. Намагаючись проаналізувати становище офіцерства всебічно, автор оминув таку форму його самоорганізації як існування підпільних центрів та бюро Добровольчої армії, які мали широке поширення в Україні в 1918 р., у т. ч. й південній. Значно підняло б науковий рівень роботи, ширше залучення архівних матеріалів.

З праць узагальнюючого характеру потрібно згадати статтю В. Г. Медведева⁶ в якій дається авторське пояснення початку білого руху, пов'язане з виступом генерала Л. Корнілова в серпні 1917 р. Приводиться критичний аналіз взаємодії відносин між лідерами руху і тези про його ідейно-політичну та організаційну єдність. Розглядаються характерні риси державності білого руху на етапах його становлення, розвитку, занепаду, виявляються причини деградації державних утворень. Автор приходить до висновку про неминучість поразки білого руху, який мав антирадянський, антибільшовицький характер і був спрямований на відновлення буржуазної державності й права. Зміст і політико-правова сутність білого руху не змогли стати основою ефективною державної політики білих урядів, основою формування конкретних і чітких орієнтирів державного й суспільного розвитку, зрозумілого для селян, робітників і демократичної інтелігенції. В результаті білий рух втратив підтримку більшої частини населення країни та прирік себе на поразку⁷.

У сучасній російській історіографії немає єдності в оцінках ролі та значення українсько-білогвардійського збройного протистояння та його впливу на загальний перебіг подій громадянської

¹ Доценко, В. (сост.). (2002). *Гражданская война в России: Черноморский флот*. Москва: АСТ.

² Волков, С. В. (сост.) (2002). *Флот в Белой борьбе*. Москва: Центрполиграф.

³ Клавинг, В. (2003). *Гражданская война в России: Белые армии*. Москва: АСТ; Санкт-Петербург: Terra Fantastica.

⁴ Гражданов, Ю. Д., Зиминая, В. Д. (1997). *Союз орлов: Белое дело России и германская интервенция в 1917-1920 гг.* Волгоград: ВАГС; Зиминая, В. Д. (1995). *Внутренняя политика белого правления П. Скоропадского*. У: Казарин, В. П. (ред.) (1995). *Революция и гражданская война 1917-1920 годов: новое осмысление*. Симферополь: Крымский архив, 40-41.

⁵ Волков, С. В. (2001). *Трагедия русского офицерства*. Москва: Центрполиграф.

⁶ Медведев, В. Г. (2018). Белое движение как политический феномен российской истории. *История и современность: российский научно-теоретический журнал*, 1, 27-49. DOI: <https://doi.org/10.30884/iis/2018.01.02>.

⁷ Там само, 46.

війни. Ряд російських істориків вважає, що збройний конфлікт російських добровольців з національно-визвольними рухами на теренах колишньої Російської імперії значно послабив денікінський режим та наблизив його поразку у боротьбі з більшовиками¹. Інша частина російських дослідників підтримують думку, що війна денікінських військ з українськими підрозділами восени 1919 р. не могла мати серйозних негативних наслідків для російських добровольців².

Загалом, на розвиток сучасної російської історіографії ще продовжує впливати традиційний ідеологізований підхід. Так, один з провідників української революції С. В. Петлюра продовжує вважатися «крайнім націоналістом», «інтриганом і авантюристом», який очолював сепаратистський рух. Практично всі дослідники одностайні в тому, що 31 серпня 1919 р. в залишений червоними військами Київ війська генерала М. Е. Бредова увійшли «одночасно» з галичанами тощо.

Доречно буде згадати слова російської дослідниці В.Д. Зіміної, яка констатувала, що повноцінної історії білого руху ще не написано, а російська історіографія перебуває лише біля витоків дослідження цієї теми. Такий стан речей знайшов своє зображення в історичній літературі «в епізодичності, в домінуванні фактичного матеріалу, в неминучій ідеалізації білого руху, в штучному ізолюванні його за регіонами, у невідпрацьованості понятійного апарату, який обмежує наукову полеміку рамками окремих чинників»³.

Висновки. Отже, починаючи з початку 90-х років ХХ ст. дотепер сучасна російська історична наука досягла певних успіхів у дослідженні історії громадянської війни та білого руху в Росії. Найбільш вагомими з проблеми дослідження є праці відомих сучасних російських істориків В. І. Голдіна, В. Д. Зіміної, П. І. Гришаніна, В. Ж. Цветкова. На початку ХХІ ст. були видані як колективні праці, так і індивідуальні монографії, збірники статей, матеріали конференцій, але незважаючи на це дослідження історії білого та російського добровольчого руху й громадянської війни мають певні недоліки, а саме: відсутній загальноновизнаний поняттєвий апарат, який стримує розробку проблеми. Наявність імперського мислення окремих вчених призводить до відсутності теми історії білого руху в Україні в російській історіографії як окремого аспекта історії білого руху взагалі. Наразі найбільш вивченими напрямками є військова історія та біографістика.

References:

1. Amanzholova, D. (1996). *Istoriografija izuchenija nacionalnoj politiki* [Historiography of the study of national politics]. *Istoricheskiye issledovaniya v Rossii: tendentsii poslednikh let* [Historical research in Russia: trends in recent years]. Moscow. [in Russian].
2. Bordjugov, G. (ed.) (1998). *Istoricheskie issledovaniya v Rossii. Tendencii poslednikh let*. [Historical research in Russia. Trends in recent years]. Moscow: Airo-XX. [in Russian].
3. Bordjugov, G. A., Ushakov, A. I., Churakov, V. Ju. (1998). *Beloe delo: ideologija, osnovy, rezhimy vlasti. Istoriograficheskie ocherki* [White matter: ideology, foundations, regimes of power. Historiographic essays]. Moscow: Russkij mir. [in Russian].
4. Butakov, Ja. (2001). *Grazhdanskaja vojna v Rossii: alternativnye modeli gosudarstvennogo stroitelstva i upravlenija* [Civil War in Russia: Alternative Models of State Building and Management]. Moscow. [in Russian].
5. Butakov, Ja. A. (2000). *Beloe dvizhenie na juge Rossii: koncepcija i praktika gosudarstvennogo stroitelstva (konec 1917-nachalo 1920)*. [White movement in the south of Russia: the concept and practice of state building (late 1917 – early 1920)]. Moscow: RUDN. [in Russian].
6. Cherkasov-Georgievskij, V. (1999). *General Denikin* [General Denikin]. Smolensk: Rusich. [in Russian].
7. Cvetkov, V. Zh. (2000). *Beloe dvizhenie v Rossii. 1917-1922*. [White movement in Russia. 1917-1922]. *Voprosy istorii* [Historical issues], 7, 56-74. [in Russian].
8. Cvetkov, V. Zh. (2000b). *Belye armii juga Rossii* [White armies of the south of Russia]. Moscow: Posev. [in Russian].
9. Cvetkov, V. Zh. (2008). *Beloe delo v Rossii, 1917-1918: formirovanie i jevoljucija politicheskikh struktur Belogo dvizhenija v Rossii* [White cause in Russia, 1917-1918: formation and evolution of political structures of the White movement in Russia]. Moscow: Posev. [in Russian].

¹ Аманжолова, Д. (1996). Историография изучения национальной политики. В: Бордюгов, Г. (ред.) (1996). *Исторические исследования в России. Тенденции последних лет*. Москва: Аиро-XX, 308-331; Поляков, Ю. (1999). *Историческая наука: люди и проблемы*. Москва: РОССПЭН.

² Бутаков, Я. (2001). *Гражданская война в России: альтернативные модели государственного строительства и управления*. Москва: [б.и.].

³ Зиминая, В. (1997). *Белое движение и российская государственность в период Гражданской войны*. Волгоград: Издательство Волгоградской академии государственной службы.

10. Cvetkov, V. Zh. (2009). *Beloe delo v Rossii. 1919 g.: formirovanie i jevoljucija politicheskikh struktur Belogo dvizhenija v Rossii* [White business in Russia. 1919: Formation and evolution of political structures of the White movement in Russia]. Moscow: Posev. [in Russian].
11. Cvetkov, V. Zh. (2011). *Beloe delo v Rossii, 1919-1922: formirovanie i jevoljucija politicheskikh struktur Belogo dvizhenija v Rossii* [White cause in Russia, 1919-1922: formation and evolution of political structures of the White movement in Russia]. Moscow: Nauka, 1. [in Russian].
12. Cvetkov, V. Zh. (2016). *Beloe delo v Rossii, 1919-1922: formirovanie i jevoljucija politicheskikh struktur Belogo dvizhenija v Rossii* [White Cause in Russia, 1919-1922: Formation and Evolution of Political Structures of the White Movement in Russia]. Moscow: Dostoinstvo, 2. [in Russian].
13. Cvetkov, V. Zh. (2019). *Beloe delo v Rossii: 1917-1919 gg.* [White matter in Russia: 1917-1919]. Moscow: Jauza-Katalog; Jakor. [in Russian].
14. Cvetkov, V. Zh. (2019b). *Beloe delo v Rossii: 1920-1922 gg.* [White matter in Russia: 1920-1922]. Moscow: Jauza; Jakor. [in Russian].
15. Derjabin, A. I. (1994). *Belye armii v grazhdanskoj vojne v Rossii. Istoricheskij ocherk* [White armies in the Russian civil war. Historical sketch]. Moscow: Lejb-kompanija. [in Russian].
16. Docenko, V. (compiler). (2002). *Grazhdanskaja vojna v Rossii: Chernomorskij flot* [Civil War in Russia: Black Sea Fleet]. Moscow: AST. [in Russian].
17. Volkov, S. V. (comp.) (2002). *Flot v Beloj borbe* [Fleet in the White Struggle]. Moscow: Centrpoligraf. [in Russian].
18. Goldin, V. I. (2000). *Rossija v grazhdanskoj vojne. Oчерki novejshej istoriografii (vtoraja polovina 1980-h – 90-ye gody)* [Russia in the Civil War. Essays on the latest historiography (second half of the 1980s – 90s)]. Moscow: Borges. [in Russian].
19. Goldin, V. I. (2012). *Grazhdanskaja vojna v Rossii skvoz prizmu let: istoriograficheskie processy* [Civil War in Russia through the Prism of Years: Historiographic Processes]. Moscow: MGGU. [in Russian].
20. Gordeev, Ju. (1993). *General Denikin. Voенno-istoricheskij oчерk* [General Denikin. Military history sketch]. St. Petersburg: Arkajur. [in Russian].
21. Grazhdanov, Ju. D., Zimina, V. D. (1997). *Sojuz orlov: Beloe delo Rossii i germanskaja intervencija v 1917-1920 gg.* [The Union of Eagles: The White Cause of Russia and the German Intervention in 1917-1920]. Volgograd: Volgogradskaja akademiya gosudarstvennoj sluzhby. [in Russian].
22. Grishanin, P. I. (2006). *Sovremennaja rossijskaja istoriografija Belogo dvizhenija na Juge Rossii (1990-2000 gg.)* [Contemporary Russian historiography of the White movement in the South of Russia (1990-2000)]. *Otechestvennaja i zarubezhnaja istorija: problemy, mnenija, podhody. Uchenye zapiski kafedry Otechestvennoj i zarubezhnoj istorii* [Domestic and foreign history: problems, opinions, approaches. Scientific notes of the Department of Domestic and Foreign History], 6, 23-28. [in Russian].
23. Grishanin, P. I. (2008). *Popytki sovremennogo pereosmyslenija nekotoryh problem istoriografii Grazhdanskoj vojny i Belogo dvizhenija* [Attempts of modern rethinking of some problems of the historiography of the Civil War and the White movement]. In *Rossija i mir: panorama istoricheskogo razvitiya: sb. nauch. statej posvjashhennyj 70-letiju istoricheskogo fakul'teta Ural'skogo gosudarstvennogo universiteta im. A. M. Gorkogo* [Russia and the World: A Panorama of Historical Development: Collection of articles. scientific. articles dedicated to the 70th anniversary of the Faculty of History of the Ural State University. A. M. Gorky]. Volot. [in Russian].
24. Grishanin, P. I. (2009a). *Grazhdanskaja vojna i beloe dvizhenie v issledovatel'skoj praktike konca 80-nachala 90-h gg. XX v.: istoriograficheskoe osmyslenie* [Civil war and the white movement in the research practice of the late 80s-early 90s XX century: historiographic understanding]. *Vestnik RGGU: Istorija. Filologija. Kulturologija. Vostokovedenie* [RGGU Bulletin: History. Philology. Culturology. Oriental Studies], 4, 48-62. [in Russian].
25. Grishanin, P. I. (2009). *Sovremennye podhody k izucheniju Belogo dvizhenija* [Modern approaches to the study of the White movement]. *Dialog so vremenem: nauch. almanah* [Dialogue with time: scientific. almanac], 26, 212-226. <<http://ecsocman.hse.ru/data/2013/07/08/1251231042/10.pdf>>. (2021, July, 08). [in Russian].
26. Grishanin, P. I., Ermakov, V. P. (2013). *Sovremennoe pereosmyslenie istorii Grazhdanskoj vojny i Belogo dvizhenija v Rossii* [Modern rethinking of the history of the Civil War and the White Movement in Russia]. *Vestnik Pjatilgorskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta* [Bulletin of the Pyatigorsk State Linguistic University], 4, 255-260. <https://pgu.ru/upload/iblock/ade/grishanin-pi_ermakov-vp.pdf>. (2021, July, 08). [in Russian].
27. Grishanin, P. I., Zimina, V. D. (2008). *«Padenija» i «vzlety» Belogo dvizhenija v otechestvennoj istoriografii* [«Falls» and «Ups» of the White movement in Russian historiography]. Moscow: PGLU. [in Russian].
28. Ippolitov, G. M. (2000). *Denikin* [Denikin]. Moscow: Molodaja gvardija. [in Russian].
29. Kalashnikov V.V. (ed.) (2014). *Grazhdanskaja vojna v Rossii: problemy istorii i istoriografii* [Civil War in Russia: Problems of History and Historiography]. St. Petersburg: LJeTI. [in Russian].
30. Kalashnikov, V. V., Menshikov, D. N. (ed.) (2018). *Grazhdanskaja vojna v Rossii: vzgljad cherez 100 let. Problemy istorii i istoriografii* [The Civil War in Russia: A View in 100 Years. Problems of history and historiography]. St. Petersburg: LJeTI. [in Russian].

31. Kalashnikov, V. V., Menshikov, D. N. (ed.) (2019). *Jepoha Revoljucii i Grazhdanskoj vojny v Rossii. Problemy istorii i istoriografii* [The era of the Revolution and the Civil War in Russia. Problems of history and historiography]. St. Petersburg: LJeTI. [in Russian].
32. Karpenko, S. V. (2009). *Belye generaly i krasnaja smuta* [White generals and red unrest]. Moscow: Veche. [in Russian].
33. Klaving, V. (2003). *Grazhdanskaja vojna v Rossii: Belye armii* [The Civil War in Russia: White Armies]. St. Petersburg: AST. [in Russian].
34. Kozlov, A. I., Finkelshtejn, Ju. E. (2000). *General Denikin. Simon Petljura* [General Denikin. Simon Petlyura]. Rostov-na-Donu: Feniks. [in Russian].
35. Kruchinin, A. (comp.) (2003). *Istoricheskie portrety: L.G. Kornilov, A.I. Denikin, P.N. Vrangel* [Historical portraits: L.G. Kornilov, A.I. Denikin, P.N. Wrangel]. Moscow: Astrel. [in Russian].
36. Matishov, G.G. (ed.) (2011). *Jug Rossii: reformy, revoljucii, poiski grazhdanskogo mira* [The south of Russia: reforms, revolutions, searching of the civil peace]. Moscow: JuNC RAN. [in Russian].
37. Medvedev, V. G. (2018). Beloe dvizhenie kak politicheskij fenomen rossijskoj istorii [White movement as a political phenomenon in Russian history]. *Istorija i sovremennost: rossijskij nauchno-teoreticheskij zhurnal* [History and modernity: Russian scientific-theoretical journal], 1. DOI: <https://doi.org/10.30884/iis/2018.01.02>. [in Russian].
38. Mitrohin, V. A. (2018). A. I. Denikin: «rabotat v interesah nacionalnoj Rossii...» [A. I. Denikin: «to work in the interests of national Russia ...»] *Izvestija Saratovskogo universiteta. Novaja serija. Serija: Sociologija. Politologija* [Bulletin of the Saratov University. New series. Series: Sociology. Political science], 18 (1), 96-98. DOI: <https://doi.org/10.18500/1818-9601-2018-18-1-96-98>. [in Russian].
39. Poljakov, Ju. (1999). *Istoricheskaja nauka: ljudi i problemy* [Historical science: people and problems]. Moscow: ROSSPJeN. [in Russian].
40. Rossijskij gosudarstvennyj voennyj arhiv (RGVA). Shtab otdelnogo Dobrovolcheskogo korpusa [Russian State Military Archives (RGVA). The headquarters of the separate Volunteer Corps]. *F. 39720. Op. 1. D.46. L.1-ob*. Moscow. [in Russian].
41. Rybnikov, V. V., Kazakov, V. G., Ippolitov, G. M. (2001). «Beloe delo» v literature i istochnikah. *Istoriograficheskoe issledovanie problem belogo dvizhenija v grazhdanskoj vojne v Rossii (1917-1922 gg.)* [«White matter» in literature and sources. Historiographic study of the problems of the white movement in the civil war in Russia (1917-1922)]. Moscow: MA MVD. [in Russian].
42. Rynkov, V. M. (2007). Mutnoe zerkalo istorii: sovremennye istoriograficheskie issledovanija Grazhdanskoj vojny na vostoce Rossii. [The Cloudy Mirror of History: Contemporary Historiographic Studies of the Civil War in Eastern Russia]. In: Kirillov, A. K. (ed.) (2007). *Istoricheskie issledovanija v Sibiri: problemy i perspektivy* [Historical research in Siberia: problems and prospects]. Novosibirsk: Parallel. [in Russian].
43. Shambarov, V. E. (2004). *Belogvardejshhina* [White Guard]. Moscow: Jeksmo. [in Russian].
44. Shishkin, V. I. (ed.) (2019). *Grazhdanskaja vojna na vostoce Rossii (nojabr 1917-dekabr 1922)* [Civil War in Eastern Russia (November 1917-December 1922)]. Moscow: SO RAN. [in Russian].
45. Slobodin, V. P. (1996). *Beloe dvizhenie v grazhdanskoj vojne v Rossii (1917-1922 gg.)* [White movement in the Russian civil war (1917-1922)]. [in Russian].
46. Suetov, L. A. (2000). *Beloe delo* [White case]. St. Petersburg: SPGUKI. [in Russian].
47. Tormozov, V. T., Pismenskij, G. I., Mizinov, P. V. (2017). *Vvedenie v istoriografiju belogo dvizhenija. Grazhdanskaja vojna i beloe dvizhenie: voprosy nacionalnoj i socialnoj politiki* [An Introduction to the Historiography of the White Movement. Civil War and the White Movement: Issues of National and Social Policy]. Moscow: Publishing house of the Modern Humanitarian University. [in Russian].
48. Tormozov, V., Pismenskij, G. (ed.) (2008). *Beloe dvizhenie v grazhdanskoj vojne. 90 let izuchenija. Vvedenie v istoriografiju belogo dvizhenija* [White movement in the civil war. 90 years of study. An Introduction to the Historiography of the White Movement]. Moscow: SGU. [in Russian].
49. Trukan, G. (2000). *Antibolshevistskie pravitelstva Rossii* [Anti-Bolshevik governments of Russia]. Moscow: Institut rossijskoj istorii RAN. [in Russian].
50. Ushakov, A. I. (2004). *Sovremennaja rossijskaja istoriografija antibolshevistskogo dvizhenija v gody Grazhdanskoj vojny v Rossii* [Contemporary Russian historiography of the anti-Bolshevik movement during the Civil War in Russia]. Moscow: Airo-XX. [in Russian].
51. Volkov, S. V. (2001). *Tragedija ruskogo oficerstva* [The tragedy of the Russian officers]. Moscow: Centrpoligraf. [in Russian].
52. Zajnutdinov, D. R. (2016). *Gosudarstvenno-pravovaja ideologija «beloj» gosudarstvennosti v period Grazhdanskoj vojny (1918-1920 gg.)* [State and legal ideology of «white» statehood during the Civil War (1918-1920)]. Moscow: Juniversum. [in Russian].
53. Zimina, V. (1997). *Beloe dvizhenie i rossijskaja gosudarstvennost v period Grazhdanskoj vojny* [White movement and Russian statehood during the Civil War]. Volgograd: Volgograd Academy of Public Administration Publishing House. [in Russian].

54. Zimina, V. D. (1995). Vnutrennjaja politika belogo pravlenija P. Skoropadskogo [Domestic policy of P. Skoropadsky's white rule]. In: Kazarin, V. P. (ed.) (1995). *Revoljucija i grazhdanskaja vojna 1917-1920 godov: novoe osmyslenie* [The revolution and the civil war of 1917-1920: new understanding], 40-41. Simferopol: Krymskij arhiv. [in Russian].
55. Zimina, V. D. (2004). Grazhdanskaja vojna 1918-1920 gg. kak političeskij konflikt v razvitii rossijskoj gosudarstvennosti [Civil War 1918-1920 as a political conflict in the development of Russian statehood]. *Novyj istoričeskij vestnik*, 2 (11), 214-232. [in Russian].
56. Zimina, V. D. (2006). *Beloe delo vzbuntovavšejsja Rossii: političeskie režimy Grazhdanskoj vojny 1917-1920 gg.* [The White Cause of Rebellious Russia: Political Regimes of the Civil War of 1917-1920]. Moscow: RGGU. [in Russian].